

УДК 347.66-058.833

Горобченко Юлія Юріївна,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ

Постановка проблеми. Із введенням обов'язкової форми шлюбу – фактичне шлюбне співжиття, не зареєстроване у встановленому законом порядку, як це не парадоксально, називають також шлюбом. Останнім часом значно почастишали випадки, коли молоді люди фактично живуть у шлюбі, але з різних причин не бажають офіційно реєструвати свої відносини.

Так само, як і жінка та чоловік, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, фактичне подружжя може визнаватися сім'єю і тоді, коли жінка та чоловік, які перебувають у таких відносинах, у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин деякий час не проживають разом.

У разі смерті одного з подружжя, на ім'я якого оформлене це майно, інший може сподіватися на достойний розмір спадщини, тільки якщо на його користь був залишений заповіт або якщо він знаходився на утриманні померлого. Досить часто зустрічається ситуація, коли особа, яка проживала у фактичному шлюбі багато років, отримує зовсім не великі права на спільно нажите майно або ж не отримує їх зовсім.

Як правило, майже вся спадщина померлого переходить до його офіційних родичів.

Проте, на жаль, найчастіше відбувається так, що молоді люди, вирішуючи жити разом у фактичному шлюбі, не замислюються над тим, які незручності можуть на них чекати через їхню примху. Та безвихідних ситуацій не буває, тим більше, що такі випадки сьогодні не є поодинокими. У зв'язку з чим необхідно визначити наступні дії, яких необхідно дотриматись, щоб довести своє право на спільно нажите у фактичному шлюбі майно.

Насамперед необхідно звернутися до суду для встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю. Це необхідно для того, щоб інший з членів подружжя отримав право претендувати на спадщину.

З цього приводу вже на етапі звернення до суду може виникнути питання щодо того, яку саме заяву подавати: в порядку окремого провадження чи в порядку позовного провадження.

Статті 243 та 256 Цивільного процесуального кодексу України передбачають, що справи про встановлення юридичних фактів, у тому числі про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, мають розглядатися у порядку окремого провадження.

Проте відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право. Така позиція підтверджується також постановою Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику у справах про спадкування», якою встановлено, що справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними [1].

Мета дослідження. Відповідь на це питання полягає у з'ясуванні того, чи є, окрім другого члена подружжя, ще й інші претенденти на спадкове майно. Якщо чоловік (жінка) є єдиним спадкоємцем, то достатньо подати заяву в порядку окремого провадження. Копію рішення суду необхідно буде подати до нотаріальної контори разом із заявою про право на спадщину.

Виклад основного матеріалу. Частіше існують випадки, коли у спадкодавця є родичі, які згідно з чинним законодавством України також можуть претендувати на спадкове майно, так як Цивільним

кодексом України визначено черговість спадкування за законом. Стаття 1258 ЦК України встановлює, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, установлених статтею 1259 Кодексу.

У першу чергу право на спадкування за законом згідно ст. 1261 ЦК України мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

До спадкоємців другої черги законодавець відносить рідних братів та сестер спадкодавця, його бабу та діда як з боку батька, так і з боку матері (ст. 1262 ЦК України).

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

І лише до четвертої черги законодавець відніс особу, яка проживала зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Є й п'ята черга спадкоємців, до якої відносяться інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

Необхідно відмітити той факт, що законом чітко розмежовуються права чоловіка та жінки, що проживали у зареєстрованому шлюбі, та тих, спільне проживання яких встановлено судом у порядку, вказаному вище.

З цього приводу роз'яснення дає п. 21 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику в справах про спадкування», в якому зазначено, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК.

Таким чином, якщо у спадкодавця є інші родичі, які також можуть претендувати на спадкове майно, факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю має встановлюватися судом у позовному провадженні. Відповідачами по такій справі мають виступати інші спадкоємці, оскільки саме на їхні спадкові права будуть у подальшому впливати результати розгляду такої справи. Більше того, якщо на спадкове майно є інші претенденти, то одного лише встановлення факту спільного проживання цивільному чоловікові (жінці) недостатньо.

Коли суд встановить фактичні шлюбні відносини, необхідно буде поставити ще ряд питань для захисту своїх прав та інтересів у суді. Тож наступним етапом буде визнання права власності на майно як

на частку в спільній сумісній власності та виключення його зі спадкового майна.

Відповідно до ст. 74 Сімейного кодексу України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [2].

Таким чином, майно, яке було придбане чоловіком та жінкою під час їхнього спільного проживання однією сім'єю, має бути визнане спільною сумісною власністю. 1/2 його частина має бути виключена зі спадкового майна, а за другим з цивільного подружжя має бути визнане право власності на цю частку.

Після цього спір уже буде розглядатися лише щодо половини майна, на яку особа, що проживала зі спадкодавцем разом, також може претендувати.

Як уже було з'ясовано вище, фактичний чоловік (жінка) віднесені чинним законодавством аж до четвертої черги спадкоємців. Проте навіть цей прикрий факт також можна виправити.

Так, згідно з ч. 2 ст. 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може, за рішенням суду, одержати право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані [3].

Отже, якщо відбувся такий випадок, коли необхідно буде доводити фактичні шлюбні відносини для отримання спадщини на майно, набуте під час фактичних шлюбних відносин чи якщо нотаріус відмовив у прийнятті заяви на отримання спадщини, потрібно уважно вивчити всі норми закону, наведені у вищезазначеній статті, та братися до роботи, яка має неодмінно принести позитивні результати.

Особа, яка претендує на спадщину, має довести, що проживала зі спадкодавцем однією сім'єю (мала спільне господарство, витрати тощо) і що це тривало не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини. Найпростішим, але не завжди дієвим способом доказу є показання свідків. Так, аргументами можуть слугувати відомості про те, що один з учасників фактичних шлюбних відносин за період спільного проживання не мав достатніх коштів для придбання або покращення майна без залучення коштів іншого. Більшу доказову силу мають документи, які можуть підтвердити наявність заробітку чи іншого доходу, отримання кредиту в банку на ім'я одного або обох учасників фактичного шлюбу, договори про позику, дарування грошей або документи, що підтверджують витрати на спільне майно [4].

Окремо хотілося б зазначити, що проблеми можуть виникнути також при визначенні строків, у межах яких учасник фактичних шлюбних відносин може звернутися до суду з вимогою про захист свого права та інтересу. По суті, йдеться про відсутність чіткого визначення факту (дати) виникнення фактичних шлюбних відносин, що в свою чергу породжує складності відносно процедури обчислення строків позовної давності.

Ще один момент – спадкування майна спадкодавця, який перебував у фактичних шлюбних відносинах із можливим спадкоємцем, не потрібно плутати з поділом майна між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, адже майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Відповідно у разі смерті одного з них, так само як і при поділі спільного сумісного майна, мають бути чітко визначені і виділені в натурі їхні частки, які за загальним правилом є рівними (тобто складають $\frac{1}{2}$ від спільного сумісного майна). У разі виникнення спору питання може бути вирішено судом.

Тобто якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [5].

Сімейне законодавство України встановило жорстке правило: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя» (ч. 2 ст. 21 Сімейного кодексу України). «Пом'якшенням» правового статусу фактичного подружжя можна вважати встановлення режиму спільності майна (ст. 74), надання у певних випадках права на утримання (ст. 91), право усиновлення (ст. 211) і, найголовніше, – право на укладення сімейного договору (ст. 9). За твердженням І. В. Жилінкової, фактичні шлюбні відносини – це шлюбні за своєю суттю відносини, які не мають лише необхідної формалізації (державної реєстрації). Ці відносини відзначаються серйозністю намірів сторін і спрямовані на тривале співжиття жінки та чоловіка [6]. Загальними ознаками фактичних шлюбних відносин зазвичай вважають: а) наявність факту співжиття жінки та чоловіка протягом не менш як п'яти років; б) взаємна матеріальна допомога та підтримка; в) взаємне визнання та виявлення подружніх відносин перед третіми особами (публічне виявлення); г) спільне виховання дітей (як спільних, так і ні); г) інші обставини, що свідчать про проживання жінки та чоловіка однією сім'єю. Як бачимо, шлюбні та фактичні шлюбні відносини мають

однакове підґрунтя і, як наслідок, однакові відносини між особами.

На практиці трапляються випадки, коли особи, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, одночасно знаходяться у нерозірваному шлюбі з іншою особою. У такому разі право на спадкування у жодного з них не виникає. Так, відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р., до числа спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала у зареєстрованому шлюбі з іншою особою.

У літературі вказується, що якщо у нерозірваному шлюбі перебував спадкодавець, то право на спадкування в першій черзі автоматично одержує його «законна» дружина або чоловік, навіть у разі, коли вони багато років не підтримували відносини [7]. Така позиція в цілому вбачається науковцями справедливою, враховуючи принцип моногамії, та пояснюється тим, що дружина (чоловік) у недійсному шлюбі також не матиме права на спадкування. У таких випадках слід враховувати наступні моменти. Не завжди намір щодо розірвання шлюбу породжується свідомою волею одного з подружжя або обома.

Наприклад, неможливість встановлення місця перебування чоловіка (дружини), пряма заборона закону про розірвання шлюбу у період вагітності дружини та досягнення дитиною одного року тощо призводить до об'єктивної неможливості розірвання попереднього шлюбу та державної реєстрації фактичних шлюбних відносин, які вже склалися. Таким чином, якщо особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах позбавлені об'єктивної можливості оформити свої відносини, то суд, виходячи з конкретних обставин справи, має встановити фактичне припинення «законного шлюбу» («режим окремого проживання» – ст. 119 СКУ) відповідної особи та її знаходження у фактичних шлюбних відносинах з іншою. У такому разі після смерті одного з подружжя до спадкування першої черги слід закликати ту особу, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах на момент смерті. При цьому така особа повинна нести обов'язок доказування формальної реєстрації шлюбу та/або об'єктивної неможливості його розірвання.

Слід погодитись з позицією Ю.О. Заїки, за якою, якщо особа водночас перебуває у декількох фактичних шлюбних відносинах, то оскільки чинне законодавство забороняє багатошлюбність, особи, які будуть перебувати у фактичних шлюбних відносинах із спадкодавцем, мають бути віднесені до спадкування в одну (четверту) чергу, як члени сім'ї спадкодавця [8].

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок** про те, що проживаючи у правовій державі, держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Тільки шлюб зареєстрований державою, може бути найкращим гарантом захисту власних

інтересів та прав у сімейних стосунках (при розподілі майна, утриманні подружжя, дітей, спадкуванні тощо), а пошуки досягнення ефективної державної політики стосовно правового регулювання фактичного шлюбу потребують глибоких та всебічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – С 17.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 273.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року зі змінами // Офіційний вісник України. – 2003. – № 14. – Ст. 461.
4. Марченко В. Порядок спадкування громадянами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах // Наук.-практ. журнал Мала енциклопедія нотаріуса. – 2009. – № 3 (45).
5. Право на майно чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі // Юридична Україна. – 2010. – № 10 (58).
6. Жилінкова І.В. Науково-правовий висновок щодо вчинення правочинів особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2010. – № 3. – С. 21-26.
7. Апопій І.В. Обмеження майнових прав осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці, 2008. – Вип. 461. – С. 32-35.
8. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвитку : монографія // Ю. О. Заїка. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.

Горобченко Юлія Юріївна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ

У статті розглядаються проблемні питання у спадкуванні фактичного подружжя за законом у першу чергу. На підставі проведеного аналізу думок учених зроблений висновок про необхідність внесення змін у цивільне і цивільне процесуальне законодавство України з метою визнання і забезпечення судового захисту спадкових прав фактичного подружжя з урахуванням законодавчих передумов, закріплених чинним сімейним законодавством.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, спадкове право фактичного подружжя, факт перебування у фактичних шлюбних відносинах.

Горобченко Юлія Юрьевна

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ФАКТИЧЕСКИХ СУПРУГОВ

В статье рассматриваются проблемные вопросы в наследовании фактических супругов по закону в первую очередь. На основании проведенного анализа мнений ученых сделан вывод о необходимости внесения изменений в гражданское и гражданское процессуальное законодательство Украины с целью признания и обеспечения судебной защиты наследственных прав фактических супругов с учетом законодательных предпосылок, закрепленных действующим семейным законодательством.

Ключевые слова: фактические брачные отношения, наследственное право фактического супруга, факт нахождения в фактических брачных отношениях.

Gorobchenko Yuliia Yuriivna

PROBLEMATIC ASPECTS OF INHERITANCE OF ACTUAL SPOUSES

The article deals with the problematic issues in the inheritance of actual spouses under the law in the first place. Based on the analysis of opinions of scientists concluded that the need for changes in civil and civil procedural law of Ukraine with the purpose of recognition and enforcement of judicial protection of inheritance rights of actual spouses with the legislative framework set out in the current family law.

Keywords: actual marriage, inheritance law, actual spouse, the actual fact of being in a marital relationship.